

Slobodan Stamatović

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Sinjska 2, HR–21000 Split
sstamat@net.hr

K antičkim korijenima prozodije

Prilog za rekonstrukciju starogrčkog izgovora

Sažetak

Polazna je pretpostavka ovog rada da jezik živi tek u govoru i da se doživljava razumijevanja temelji na slušanju. To nam je, međutim, u slučaju starogrčkog jezika problematično s obzirom na to da nemamo dovoljno vjernu sliku akustičke dimenzije tog jezika, ponajviše njegove prozodije. Stoga se pristupilo rekonstrukciji prozodijske strukture starogrčkih naglasaka pri čemu je njihov izgovor oprimjeren pomoću hrvatskih naglasnih ekvivalenata (uključujući i dijalektalne). Naglasci se prikazuju notnim pismom koje podjednako odgovara hrvatskom i starogrčkom naglasnom sustavu, a daje se i novi opis novoštokavskih naglasaka. Istovremeno se izlaže rekonstrukcija grčke prozodijske analize koja se uspoređuje s hrvatskom tradicionalnom prozodijom. Pokazuje se da mnogo veća razlika postoji u samom pristupu prozodiji, nego u samoj prozodiji. Zaključuje se da hrvatska tradicionalna (školska) prozodija nije sasvim primjerena hrvatskom jeziku te da se ona može mnogo bolje opisati pomoću načela rekonstruiranih na primjeru starogrčkog jezika.

Ključne riječi

slušanje, prozodija, tonski jezici, starogrčki naglasci, hrvatski naglasci, akut, gravis, cirkumfleks, naglasna jeka, prozodijska analiza

Uvod

Prozodija je onaj aspekt jezika bez kojeg se on ne bi mogao govoriti, bez kojeg dakle ne bi mogao biti živ. Jer ono što je živo je govor, ne jezik – jezik je živ tek u govoru. Svako dugotrajno proučavanje nekog predmeta, a posebno lingvističko, vrlo lako podliježe opasnosti od zaborava ili previđanja očitog. Potreban je jedan Heidegger da bismo čuli: »Jezik govori« (Heidegger 1996). No da bi jezik govorio on mora biti izgovorljiv, a s obzirom na to da je slog, a ne fonem, najmanja izgovorljiva jedinica jezika, tako će prozodija biti ta koja jeziku podaruje život, jer očito je da je prozodija ono što omogućava izgovorljivost jezika: naime, slogovi se mogu izgovarati jedino s prozodijskim obilježjima visine, jačine i duljine. Daleko od toga da je to sve što se traži da bi jezik govorio u Heideggerovom smislu, ali bez toga bi sve drugo bilo zapriječeno. Prozodija je, dakle, ono što jeziku omogućava da govori i time bude živ, jer to što razlikujemo glasove i što znamo koje glasove moramo izgovoriti ako želimo nešto reći ne bi nam ništa koristilo kad ih ne bismo znali i izgovarati, kad ne bismo znali izgovarati svaki slog s njemu primjerenim tonom kako bi značenje svake riječi zazvučalo onako kako je potrebno da bi se moglo razumjeti. Zvučanje je prema tome u uskoj vezi s doživljajem razumijevanja, jer jezik može govoriti zahvaljujući tome što svaka riječ ima svoj prepoznatljiv prozodijski oblik ili naglasak.

Prozodija je, naravno, onaj aspekt jezika koji smo upili zajedno s usvajanjem riječi i jezika još kao djeca – drukčije i ne može biti ako se riječi uopće ne mogu izgovarati bez prozodije. Mi nikad nismo naučili riječ bez prozodije i takva se riječ, čak i kada bi postojala, ne bi mogla čuti. Čak i one riječi koje nismo nikad čuli nego smo ih naučili samo iz knjiga imaju za nas neku prozodiju, pa makar i, kako to često biva, pogrešnu. Stoga je prozodija onaj aspekt jezika kojeg smo najmanje svjesni i na koji uopće ne obraćamo pažnju. Nje i nema u našem vidnom polju nego je sadržana u samom oku, odnosno uhu.

Prozodija je, prema tome, u najužoj vezi s jezikom kao živim govorom. No je li jezik pisani jezik ili ono što se zbiva u živom govoru? Znamo da je Platon živi govor pretpostavljao pisanom, kako nam to u *Fedru* potanko obrazlaže (274b–278e, Platon 1997: 61–67). No kod nas je na cijeni mnogo više pisani jezik (mnogima čak onaj propisani), dok se živi govor smatra nižerazrednom varijantom jezika, varijantom koju se obično prezrivim tonom naziva razgovornim jezikom. Razgovor je kod Platona, međutim, na prvom mjestu. Jer jezik je radi stvari, a ne stvari radi jezika. Da je Platonovo vrednovanje jezika oprečno današnjem knjiškom, a pogotovo pravopisnom mentalitetu, vidi se i iz toga što kod njega postoji prezrivi naziv za pisanu formu jezika: εἰδωλον, nalika, slika ili prilika, puka imitacija nečega živog, poput idola u hramu (*Phaed.*, 276a9).¹ Pisani je jezik dakle njegov mrtvi oblik za razliku od živog govora.

No doista, čemu pripada prvenstvo: govornom ili pisanom jeziku? Točno je da bit jezika nije u onom zvukovnom nego u umnoj sposobnosti za izgradnju sustava znakova i za služenje njime. Ali ako se mi sada, poput Jacquesa Derridaa, povedemo za tim da za izgradnju znakovnog sustava zapravo nije bitan njegov medij, nego je bitno samo da može poslužiti kao znak, onda je očito da ćemo svodeći jezik samo na njegovu temeljnu pretpostavku završiti s nečim tako okljaštenim da će nam njegova priroda nužno postati neustanovljiva. Jer čak i ako smo dobro odredili bit jezika, to ne znači da poznajemo njegovu prirodu. Priroda je više od gole biti, iako ona bez nje ne može biti. Jer priroda je počelo djelovanja. Dakle, ako želimo upoznati prirodu jezika potrebno je izvidjeti i kako se taj potencijal u stvarnosti zaista ostvaruje. To što se on zapravo može ostvariti i na drugačiji način (a to znači i s drugačijim posljedicama) samo povećava važnost toga kako se on zaista ostvaruje, jer upravo će taj dio otkrivati onaj aspekt njegove prirode koji nam ostaje skriven nakon što smo ga sveli samo na njegovu glavnu pretpostavku.

Kada se postavlja pitanje čemu pripada prvenstvo, glasovnom ili pismenom znakovnom sustavu, tada se jezik više ne može gledati odvojeno od svog prirodnog medija izražavanja, a tu nema nikakve sumnje da je to upravo glas, a ne neko drugo sredstvo. Da se ljudski jezik fiziološki temelji na dišnim, glasovnim i slušnim organima spada naprosto u osnovne antropološke činjenice. Relativizirati poput Derridaa bitnu povezanost jezika s glasom i sluhom znači relativizirati i sve ono za što je jezik jedino kao takav sposoban, a to je naprimjer poezija. Pisana poezija biva poezijom jedino ako ispravno zvuči u umu čitatelja, ako stvara određenu akustičku sliku, a sva akustička sredstva kojima se ne samo poezija nego i čitava književna i svepisaća djelatnost služi ne mogu imati svoj izvor u pisanom jeziku, nego upravo u onom jeziku koji postoji samo u prezrenom živom govoru. Fonologija svakog jezika, dakle inventar njegovih glasova i naglasaka, može dospjeti u jezik samo putem živog govora. Ako se jezik zasniva na fonologiji, kako se to već iz svake moderne gramatike dâ zaključiti, onda se on zasniva na govoru, jer se fonologija ne može ni zamisliti bez govora, bez djelatnosti koja postoji samo između govornika i slušatelja, između oglašavanja i slušanja.

No mi smo izgleda toliko opčinjeni pismom da smo zaboravili da ono samo prenosi u drugi medij ono što je izvorno u govoru i da funkcionira samo pod uvjetom da mi putem njega uspjevamo oživjeti taj govor u našem umu. »Jezik govori« – dakle, zvuči. Kad jezik zvuči, to smisao zvuči. Jer čitanje nije samo gledanje, nego slušanje na osnovu gledanja. A slušanje na osnovu gledanja moguće je samo zato što je jezik živ u nama, što nam smisao zaista zvuči.

Rekli smo da prozodija obično nije u vidnom polju dok čitamo nego u samom oku, odnosno uhu, međutim, kada se čita nešto na nekom mrtvom jeziku kao što je starogrčki onda se izgleda događa upravo obrnuto: ona jest u vidnom polju, ali tko zna što je u čitateljevu oku, odnosno uhu. Naše oko vidi je li nad slogom akut ili cirkumfleks, što je često bitno za pravilno razumijevanje, ali našem uhu može biti svejedno kako to zapravo zvuči. Očito je dakle da je u slučaju starogrčkog jezika prozodiju dovoljno poznavati samo vizualno, bez sluha, i da uopće ne moramo znati kakvu zapravo akustičku stvarnost predstavljaju.

Ako dobri poznavatelji starogrčkog jezika svejedno s dobrim razumijevanjem mogu čitati antičke autore, to znači da akustička dimenzija ipak nije bitna za smisao, dakle da prozodija uopće nije bitna za razumijevanje. Tu tezu ovdje ne namjeravamo opovrgavati, dapače, ističemo je kao neospornu činjenicu iako je ovaj rad nastao upravo iz brige za prozodijsku dimenziju starogrčkog jezika, dakle u tvrdoglavoj vjeri, usprkos navedenoj činjenici, da bi zvučanje ipak moralo biti u uskoj vezi sa životnošću jezika i da bi doživljaj izgovorenog koji je bez te akustičke dimenzije nužno manjkav morao imati i svojih posljedica po razumijevanje. Sve što možemo reći tome u prilog jest da ako mi istu misao, koja je jednom izražena u proznom, a drugi put u pjesničkom obliku, ne doživljavamo i ne razumijemo na potpuno isti način, onda je očito da prozodijska dimenzija jezika nije irelevantna za razumijevanje, čak i ako je nemoguće izraziti koji je zapravo njen doprinos.

Stoga se ipak čini opravdanim što nas je spopala želja da se približimo što je više moguće izvornoj akustičkoj slici klasičnog starogrčkog jezika i time dođemo u priliku za njegovo vjernije slušanje. No ovaj rad sadrži i nešto što u početku uopće nismo slutili jer je trud oko ustanovljenja starogrčke prozodije urodio i jednim drugačijim razumijevanjem prozodije hrvatskog jezika, kako će to na koncu, nadamo se, biti vidljivo, iako to nije bio primarni cilj ovog istraživanja.

Želja za rekonstrukcijom starogrčkog izgovora nije ništa novo. Dapače, to je stari humanistički san koji je još Erazmo zdušno nastojao ostvariti. No mada je već on sam došao do mnogih točnih spoznaja u pogledu prave glasovne vrijednosti većine starogrčkih slova, možemo reći da se (nakon mnogih lutanja) tek 1968. godine, kada je engleski filolog i lingvist William Sidney Allen objavio knjigu *Vox Graeca*, taj toliko dugo žučeni cilj počeo činiti dohvatljivim i znanstveno dobro utemeljenim. Allen se, naime, nije ograničio samo na starogrčki glasovni sustav nego je obuhvatio i prozodijsku dimenziju jezika koja je mnogo problematičnija i upravo je to dimenzija koja i danas stoji pod povećalom filologa i lingvista kojima je stalo do rekonstrukcije starogrčkog izgovora.²

1

»Veliš onaj živi i duhati govor onoga, koji zna, kojemu bi se pisani mogao za pravo nazvati sjenom.« (Platon 1997: 63)

2

Prozodijska dimenzija je detaljnije obrađena u drugoj Allenovoj knjizi, *Accent and Rhythm*

(1973), a njegove je rezultate opsežnim istraživanjem potkrijepio i razradio suvremeni autorski dvojac A. M. Devine i L. D. Stephens (1994).

No koliko god fonologija i prozodija starogrčkog jezika danas stajale blizu konačnog rješenja, dobiveni nam rezultati ne mogu mnogo pomoći oko rekonstrukcije klasičnog izgovora dokle god nam nedostaje iskustveno predznanje za to, koje možemo imati samo na osnovi dobrog poznavanja izgovora živih jezika. Stoga smo ovdje naumili pokazati kakve su sličnosti i razlike između hrvatskih i starogrčkih naglasaka jer smo imali razloga vjerovati kako se upravo u prozodiji hrvatskog jezika krije to dragocjeno iskustveno predznanje. Pritom ćemo se ograničiti samo na sličnosti u prozodijskom inventaru, dakle, nećemo uspoređivati naglasni sustav u cijelosti, međutim, veliku ćemo pažnju posvetiti rekonstrukciji starogrčke prozodijske analize kako bi se vidjela razlika ne samo u samoj prozodiji hrvatskog i starogrčkog jezika nego i u različitim teorijskim pristupima prozodiji.

1. Tonski jezici

Poznato je da se hrvatski jezik po naglasnoj tipologiji svrstava u istu grupu jezika u koju spada i starogrčki. Za razliku od većine današnjih indoeuropskih jezika koji se nazivaju *dinamičkim*, uključujući u to i moderni grčki, hrvatski i starogrčki se nazivaju *tonskim* jezicima.

Starogrčki je svoj naglasni sustav naslijedio iz praindoeuropskog. To se vidi po tome što iste naglaske ima i rani sanskrt (vedski) za kojeg se smatra da najvjernije odražava praindoeuropski naglasni sustav.³ Starogrčka dva tona, *akut* i *gravis*, staroindijski gramatičari nazivaju *udātta* (povišeni) i *anudātta* (nepovišeni) (Ježić 1987: 279). No, za razliku od starogrčkog, kod kojeg je naglasak bio ograničen na završna tri položaja u riječi, u vedskom je sanskrtu naglasak bio potpuno slobodan. Starogrčki je izgubio tonski naglasak negdje u svojoj *koine*-fazi kada su njime počeli govoriti narodi koji nemaju tonski naglasak.

Očito da je dinamički naglasni sustav, barem u slučaju indoeuropskih jezika, nastao nekim pojednostavljenjem tonskog sustava. Kao što smo rekli, većina je današnjih indoeuropskih jezika dinamička i ne vidimo da iz nekog dinamičkog nastaje tonski. Obrnut proces jasno možemo pratiti na primjeru slavenskih jezika. Danas su gotovo svi slavenski jezici dinamički, a znamo da je praslavenski bio tonski. Isti se proces danas zbiva u hrvatskom književnom jeziku koji se tonskim naglaskom govori samo kod štokavaca, dok neštokavci imaju dinamički naglasak.⁴ Tonski su indoeuropski jezici, ako ćemo zanemariti dijalekte, danas još samo slovenski i litavski, te norveški i švedski.

Izvan indoeuropskih jezika postoje također jezici koji se nazivaju tonskim. No u tim slučajevima pojam tona često ima sasvim drugo značenje nego u indoeuropskim. Da bi se napravila razlika među njima, jezici koji su tonski u indoeuropskom smislu danas se češće nazivaju *pitch-accent languages*, za razliku od dinamičkih koji su *stress-accent languages*. No čini nam se da i sam pojam *pitch-accent* koji bi se imao odnositi na jezike koje nas ovdje zanimaju, hrvatski i starogrčki, nipošto nije jednoznačan, a još više se to može reći za pojam *tone languages*. Tako, kada se pojam tonskog jezika koristi za kineski, onda se tu pod 'tonom' očito ne misli na »zvuk određene visine«, kako se to shvaća u glazbi i u čemu imamo vrlo prikladno i precizno značenje za prozodiju, nego na »zvučnu sliku koja nastaje kretanjem tona«, što bi bolje bilo zvati *intonacijom*. Pojam intonacije izbjegava se na razini sloga jer se koristi na razini rečenice. Međutim, očito smo se izbjegavajući Scilu nasukali na Haribdu, jer se sada na razini sloga pojam tona koristi u dva bitno različita smisla. André Martinet (1982: 55–56) jedne tonove naziva »piktualnim«, a

druge »melodijskim«. Ako ćemo ih tako nazivati, onda bi kineski bio »melodijsko-tonski jezik«, a hrvatski i starogrčki »punktualno-tonski jezici«. Ako ćemo pak tonsko kretanje nazvati intonacijom, što se nama čini prirodnijim, onda bi kineski bio intonacijski, a ne tonski jezik. Mnogo je manja opasnost od zbrke ako pojam intonacije koristimo i na razini sloga i na razini rečenice nego ako dva potpuna različita pojma tona koristimo na razini sloga da bismo onda pomoću tako dvosmislenog pojma određivali kojem prozodijskom tipu neki jezik pripada.

No zbrka oko termina zapravo nastaje samo kad izidemo iz okvira indoeuropskih jezika, jer je tu podjela na tonske i dinamičke jezike nedvosmislena i sveobuhvatna. Kada se za hrvatski kaže da je tonski jezik, onda se pojam »tonski« shvaća u indoeuropskom smislu, a što to znači trebalo bi postati jasnije na kraju ovog rada.

Dakle, u ovom ćemo radu pojam »tonski jezik« koristiti u njegovu tradicionalnom značenju koje ono ima u kontekstu indoeuropskih jezika. To, pak, ne znači da nam se nastojanja oko općih prozodijskih kategorija čine promašenima. Dapače, smatramo ih hvalevrijednim jer to vodi znanstveno mnogo utemeljenijem pristupu prozodiji, ali za našu svrhu ovdje čini nam se da ćemo lakše doći do cilja ako se zadržimo u okviru našeg indoeuropskog dvorišta. Naš je, naime, cilj ustanoviti koje su sličnosti i razlike između hrvatske i starogrčke prozodije.

2. Važnost prozodije u tonskim jezicima

U tonskim jezicima prozodija igra mnogu veću ulogu nego u dinamičkim. Čini se da su Grci u svojoj školskoj poduci jezika posvećivali znatnu pažnju prozodiji. To nije ništa čudno za društvo u kojem je muzička naobrazba bila toliko važna kao kod Grka. Onaj tko je vičan raspoznavanju ritmičkih i melodijskih obrazaca u pjesmama – a grčka je poezija bila pjevana, što i jest razlog zašto je muzika imala takvo mjesto u njihovoj naobrazbi – neće imati nikakvih problema u raspoznavanju ritmičkih i melodijskih obrazaca govorenih riječi kod kojih se ritam i melodija svode na kombinacije dva para elemenata kao što ćemo vidjeti. Kad Aristotel u svojoj *Poetici* (1456 b) ukratko iznosi osnove starogrčkog glasovnog sustava, što djeluje kao sažetak osnovnog gramatičkog ili, bolje rečeno, predgramatičkog znanja Grka, onda vidimo ne samo da je starogrčki jezik prozodijski bio potpuno obrađen i definiran, nego i da postoji znanost metrike koja se detaljno bavi prozodijom: ἔκαστον ἐν τοῖς μετρικοῖς προσήκει θεωρεῖν ili, kako to Zdeslav Dukat prevodi: »Detaljno proučavanje tih razlika pripada u metriku« (Aristotel 1983: 41). Stoga, kad Platon u *Filebu* (17b-c) kaže kako je »poznavanje količine i kakvoće (ὀποῖος) glasova ono što svakoga od nas čini gramatičarom« (Platon 1979: 121), onda nema sumnje da se tu pod 'kakvoćom' misli i na prozodijsku kakvoću glasova.

S druge strane, iako je, kao što ćemo pokazati, naš jezik prozodijski vrlo sličan starogrčkom, u našoj školskoj poduci jezika prozodiji se posvećuje toliko mala pažnja kao da naš jezik spada u dinamičke jezike koji su prozodijski vrlo jednostavni, a to naravno rezultira takvim problemima kao što je nerazliko-

3

Tako Matasović (2008: 76) kaže: »o mjestu indoeuropskog naglaska najsigurnije je zaključivati na osnovi mjesta naglaska u vedsko-mec«.

4

Misli se na izgovor standardnog jezika ukoliko se uopće može nazivati standardnim u dinamičkom naglasnom sustavu. O toj problematici vidi Pletikos 2008.

vanje *-ije-* i *-je-*, što je u prozodiji najlakša stvar za naučiti. To je samo jedan od brojnih simptoma koji svjedoče o našoj općoj prozodijskoj nepismenosti, čemu se zapravo uopće ne treba čuditi s obzirom na naš školski pristup prozodiji. S novijim razvojem naše akcentologije⁵ postalo je jasno da naša tradicionalna prozodija nije uspjela dobro zahvatiti tu dimenziju našeg jezika, da su i sami naši nazivi za naglaske u raskoraku sa stvarnošću, a njihovi znakovi zbunjujući i teško naučljivi (Kravar 1974/75).

Jedan od rijetkih jezikoslovaca koji je bio svjestan važnosti prozodijske dimenzije našega jezika bio je Šime Starčević koji je još početkom 19. stoljeća govorio:

»Ako se ishto u iliriskom jeziku mucno nahodi, jesu doisto zákoni od glasômirja, koji, koliko su potribiti za pravo svaku besidu izrechi, toliko su mucni za nauciti, ne buduch, moxe biti, ni jedan jezik u Eurôpi, koj bi u istoj vrimenoricsi oli imenu glâs minjao, kako ga minjâ ilirički.« (Starčević 2002: 112)

Kao što možemo vidjeti, Starčević u svom pismu stavlja prozodijske znakove (koristeći starogrčke) svjestan da se naš jezik razlikuje od ostalih europskih jezika po tome što je prozodijski mnogo složeniji i zahtjevniji jer njegovi »zakoni od glasomirja« (prozodijski zakoni) »koliko su potribiti za pravo svaku besidu izrechi, toliko su mučni za naučiti«, a razlog tome je njihova velika promjenjivost »u istoj vrimenoricsi« (glagolu) ili »imenu« (imenici), dakle u promjenjivim riječima.

Razlog tome je to što je u našem jeziku očuvana tonalnost. Dinamički su jezici, kao što smo rekli, prozodijski mnogo jednostavniji. Kod nas različiti oblici promjenjivih riječi nisu različiti samo glasovno nego i prozodijski, a često i samo prozodijski. Tako naprimjer naš niz slova *r-a-d-i* može imati četiri različita značenja ovisno o naglasku kojim ih izgovorimo. Na engleskom bi ta riječ odgovarala ovim značenjima: 1. »because of«; 2. »Work!«; 3. »he works«; 4. »(we/they) are glad«. Osim toga postoji i peta mogućnost koja se, mada nije dio standardnog jezika, može čuti u razgovornom jeziku u nekim našim krajevima u značenju: »radio (sam/je)«.

U našem jeziku postoji pravo mnoštvo istoslovnih riječi, koje se razlikuju samo po naglasku ili prozodiji. Svaka riječ, bez obzira kojem jeziku pripada mora imati neku zvučnu sliku koja ne ovisi samo o glasovima od kojih se sastoji nego i o slogovnim obilježjima *jačine*, *visine* i *dužine* koji zajedno tvore ono što možemo nazvati naglaskom riječi ili njenom *prozodijom*.

3. Rekonstrukcija starogrčke prozodijske analize

Sada nas zanima kako su Grci izveli prozodijsku analizu svog jezika. Treba imati na umu da su oni imali svoju muzičku teoriju koja je činila važan dio njihove naobrazbe te da je za njih bilo najprirodnije da se u prozodiji koriste svojim muzičkim znanjem, a da je doista tako i bilo vidi se iz toga što su svi starogrčki prozodijski termini posuđeni iz muzike. Tako već sam naziv $\pi\rho\omicron\sigma\varphi\delta\acute{\iota}\alpha$ dolazi od $\pi\rho\omicron\varsigma$, »pri« i $\varphi\delta\acute{\eta}$, »pjevanje, pjesma« (lat. *ad+cantus* > *accentus*), što bi doslovno dalo »pripjev« (i što pokazuje kako nas doslovni prijevod može obmanuti jer čak ni kao glazbeni termin $\pi\rho\omicron\sigma\varphi\delta\acute{\iota}\alpha$ ne odgovara onome što u hrvatskom znači »pripjev«)⁶ – a tako je i sa svim drugim prozodijskim terminima. U Platonovu *Kratilu* (399b) zatječemo Sokrata kako spominje dva starogrčka naglasaka, $\acute{o}\xi\epsilon\acute{\iota}\alpha$ (akut) i $\beta\alpha\varrho\epsilon\acute{\iota}\alpha$ (gravis) (Platon 1976: 40–41), a iste te pojmove u *Fedru* (268d–e) koristi za najviši i najniži ton (žicu) na liri ili kitaru (Platon 1997: 54). U talijanskom se i dan danas

pjevački glasovi dijele na *voce acuta* i *voce grave* (visoki i duboki glas). Sam pojam τόνος, što se obično prevodi kao *naglasak*, izvorno znači – zvuk nategnute žice, dakle *ton*.

Glavni su elementi muzike – što kod Grka uključuje i poeziju – ritam i melodija. Platon u *Državi* (398c) kaže da se pjesma sastoji od tri dijela: riječi, melodije i ritma (Platon 1966: 89). Ali pritom treba voditi računa o jednoj bitnoj razlici između antičkog i našeg današnjeg shvaćanja ritma. Za nas, ritam se zasniva na dva para opozicija, jače-slabije i duže-kraće, koji se pravilno izmjenjuju. Ako udarajući po nekom bubnju ili artikulirajući glasom izmjenjujemo jači i slabiji, te duži i kraći ton, dobit ćemo ritam. To je nešto što i djeca rade kad npr. recitiraju brojalice. Uzmimo na primjer brojalicu: »Eci peci pec«. Grci bi u toj brojatici odmah primijetili da se ona sastoji u izmjeni kratkih i dugih slogova: u »eci peci« imamo kratke slogove, a u »pec« dugi koji traje kao dva kratka, a dalje se pri brojanju uvijek pravilno izmjenjuju samo te dvije vrste slogova, bez obzira na to je li slog po prirodi dug ili kratak. Naše današnje oznake za kraćinu i dužinu, brevis (∪) i makron (—) potječu od Grka, a dodamo li tome x kao oznaku za pauzu, ritam te brojalice će se ovako prikazati:

∪ ∪ | ∪ ∪ | — | x |

∪ ∪ | ∪ ∪ | — | x |

∪ ∪ | ∪ ∪ | ∪ ∪ | ∪ ∪ |

∪ ∪ | ∪ ∪ | — | x |

Ritam uvijek podrazumijeva neku pravilnost, a za Grke se ritam sastojao u pravilnoj izmjeni dugih i kratkih slogova. Pravilna izmjena znači da se određeni obrazac koji se sastoji od tih elemenata periodično ponavlja i, kao što znamo, taj se obrazac naziva *stopa*.

Naziv ‘stopa’ nam otkriva još jednu dragocjenu stvar, a to je ne samo veza između poezije i muzike nego i veza između poezije i plesa. Stopa je plesni element koji slijedi ritam pjesme i on se u nekom svom prvobitnom obliku, izgleda, sastojao od dizanja (ἄρσις – arza) i spuštanja (θέσις – teza) noge (πούς – stopa). Upravo tu vidimo zašto je za Grke ritam nešto što se temelji na vodoravnoj, vremenskoj osi (a ne na okomitoj, dinamičkoj), jer se plesni korak mora odvijati u pravilnim vremenskim razmacima. Stope dakle moraju imati jednako trajanje da bi se uz pjesmu moglo plesati. U našoj poeziji stope nemaju jednako trajanje, a i ne trebaju: nitko ne pleše uz poeziju, a u uglazbljenim tekstovima slogovi dobivaju onu kvantitetu koju traži ritam, tako da se često kratki produžuju, a dugi skraćuju. U grčkim je pjesmama kompozitor trebao smisliti melodiju koja neće bitno narušavati prirodnu dužinu slogova – slogovi su morali prirodno ulaziti u stope. A stope zapravo nisu ništa dru-

5 O tome vidi Jelaska (2004) i Pletikos (2008).

6 Zapravo već se u muzici riječ ποσοφδία koristi u različitim značenjima: za vrstu pjesme

uz pratnju kitare, za proizvođenje tonova na svirali, za otvore na svirali, nikada za »prijev«.

go nego ritmovi koji su već prisutni u riječima, prvenstveno dvosložnim i trosložnim, budući da se višesložne riječi mogu ritmički sastojati samo od kombinacija dvosložnih i trosložnih stopa.

I tako je očito da je s grčkom muzikom svaki slog već morao biti prozodijski definiran barem u pogledu kvantitete. Slogovi se prema kvantiteti dijele na duge i kratke, ovisno o tome broji li se na njima jedna ili dvije jedinice trajanja. Te se jedinice trajanja u našoj prozodiji nazivaju *more* (od lat. *mora*, *-ae* = trajanje, doba). Izvorni starogrčki naziv za moru je $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$, što naravno ovdje treba shvatiti kao glazbeni *terminus technicus* koji također odgovara našem glazbenom terminu: *doba*.⁷

Znamo da i u hrvatskom također postoji dužina i kraćina te da dužina ima dvije more, a kraćina jednu. Ono što starogrčki i hrvatski jezik svrstava u posebnu grupu tonskih jezika jest upravo uloga more ili dobe u prozodiji. U većini današnjih indoeuropskih jezika naglasak se vezuje za slog, čak i kod jezika koji su sačuvali razliku u kvantiteti, dok se kod ovih jezika naglasak vezuje za dobu. Što to znači vidjet ćemo kasnije.

Time smo ustanovili dvije stvari koje su bitne za prozodiju: a) osnovni kvantitativni element prozodije je doba i b) postoje dvije kvantitete, dužina i kraćina, po kojoj se slogotvorni glasovi međusobno razlikuju. Takva prozodijska osnova podjednako važi i za hrvatski i za starogrčki jezik.

Ovim, naravno, nismo ustanovili ništa novo. Kvantitativna narav starogrčke prozodije je općepoznata stvar, a znamo da ona postoji i u hrvatskom. Nama se, doduše, čini da je uloga kvantitete u hrvatskom ipak u velikoj mjeri zamagljena time što ona nije jasno razlučena od tonsko-dinamičke prozodijske dimenzije, no nije to pravi razlog svraćanja pozornosti na kvantitetu. Krenuli smo u rekonstrukciju starogrčke prozodijske analize te moramo ići korak po korak i obraćati pažnju na sve, pa čak i na ono što je općepoznato, kako bismo poslije mogli to usporediti s našim pristupom prozodiji.

Dakle, došli smo do toga da su Grci najprije ustanovili osnovnu metričku jedinicu sloga. Tako su došli do jedne elementarne prozodijske kategorije koju dalje više nema smisla dijeliti. Koliko je ta kategorija bila važna Grcima vidimo iz toga što su oni stope dijelili upravo po broju doba. No time je jezik prozodijski analiziran samo na vodoravnoj, vremenskoj osi. Rekli smo da osim dužine glas neizostavno mora imati i određenu visinu i jačinu. Grci izgleda uopće nisu obraćali posebnu pažnju na jačinu u svojoj prozodiji i to je stvar koja nas može prilično zbunjivati. Oni su još samo definirali tonsku dimenziju prozodije i to je sve. Neki znanstvenici smatraju da u starogrčkom uopće nije postojala dinamička razlika među slogovima, no slažemo se s Allenom da je tako nešto prilično nevjerovatno, a kasnije ćemo iznijeti i argument za to. Vratimo se sada rekonstrukciji starogrčke prozodijske analize.

Kada su imali osnovnu metričku jedinicu, preostalo je ustanoviti osnovne melodijske elemente jer, kao što su u vremenskoj dimenziji prozodije vidjeli ritam, i u tonskoj su dimenziji vidjeli melodiju. Grci naravno nisu pokušavali analizirati rečeničnu melodiju. Oni su jednostavno promatrali izolirane riječi pokušavajući ustanoviti što se u njima u tonskom smislu događa. Pritom se nisu dali povesti za zvučnim dojmom slogova, jer su već ustanovili da neki slogovi imaju dvije dobe, a dobro su znali da se na slogovima koji imaju dvije dobe često pjevaju dva tona, nego su promatrali ton svake dobe zasebno. Iz toga vidimo da je tonskoj analizi prethodila metrička.

Pokušajmo istu stvar napraviti s našim riječima. Dakle, ako želimo ustanoviti osnovne tonove od kojih se naše riječi sastoje onda ih moramo tražiti na kratkim slogovima jer oni sadrže jednu dobu na kojoj može stajati samo

jedan ton. Uzmimo najprije naše riječi s kratkosilaznim naglaskom jer je to najopćenitiji indoeuropski naglasak – imaju ga i tonski i dinamički jezici bez obzira na to koliko im naglasni sustav bio star, pa ga je prema tome morao imati i starogrčki. A takav naglasak u našem jeziku imamo u najjasnijoj riječi na svijetu – *mama*.

Dakle, uzet ćemo riječi kao *kuća, kiša, riba, kućica, ribica* itd. Kod nas se smatra da smo opisali prozodiju takvih riječi kada kažemo da je prvi slog jači od drugog te da je kratak i silazne intonacije. Dakle, naš postupak prozodijske analize tekao je tako da se najprije uspostavila dinamička razlika među slogovima na osnovi čega se odredilo koji je slog naglašen, a potom su se samo naglašeni slogovi međusobno uspoređivali na osnovi razlike u kvantiteti i intonaciji. Tako se došlo do toga da se naglašeni slogovi razlikuju prema tome jesu li dugi ili kratki, te imaju li uzlaznu ili silaznu intonaciju.

Grci nisu tako gledali. Njima je bio važan ne samo svaki slog nego i svaka doba sloga, odnosno ton dobe, tako da bi oni u riječima kao *kuća, riba* itd. primijetili da je prva doba viša u odnosu na drugu, dakle, da se na prvom slogu glas povisuje, a na drugom spušta. O jačini uopće nisu govorili. Oni bi u riječi kao *kuća* prepoznali jednostavno jedan glazbeni motiv od dva tona: visoki i niski, koji su nam poznati pod imenima *akut* (ἄ) i *gravis* (ἄ). U riječi kao *ribica* uočili bi akut na prvom slogu, a gravis na drugom i trećem. Riječi takve prozodijske strukture postoje i u starogrčkom: κόσμος, χάος, δύναμις, στέφανος itd. Gravis se ne bilježi jer je redundantan, ali za školske potrebe bi se bilježio, dakle pisalo bi se: κόσμος, στέφανός itd. Vidimo da gravis zapravo označava poništavanje akuta ili povišenosti u glasu i vraćanje na normalni nepovišeni ton. S vremenom se ustalilo da se gravis bilježi samo kad se akut na zadnjem slogu poništava i prelazi u gravis (zbog položaja riječi u rečenici), tako da se danas gravis može naći samo na zadnjem slogu riječi, no to ne znači da ga ostali slogovi nemaju. To se vidi i po tome što se gravis nazivao συλλαβικός τόνος (slogovni ton), a akut κύριος τόνος (dominantni ton) – gravis je slogovni ton jer pripada slogu kad se izgovara normalnim, nepovišenim tonom. Činjenica da se akut nazivao κύριος τόνος upućuje na to da je bio ne samo viši nego i jači od gravisa, jer κύριος znači *moćan, jak, dominantan*. Jedan bizantski komentator Dionizijeva *Gramatičkog umijeća* tumači: κύριος δὲ τόνος καλεῖται ἡ ὀξεῖα, ὅτι ἐπιτείνει τὴν φωνήν, »a akut se naziva dominantni ton jer povisuje glas« (Dionizije Tračanin 1995: 211; prev. S. S.). Glagol ἐπιτείνω pred φωνή znači »glas više ili jače podići ili napregnuti« (prema Sencovom rječniku). Primjedba da ovaj bizantski komentator tonski naglasak tumači kao dinamički, jer je starogrčki kojim je on govorio već odavno bio dinamički jezik, ne stoji jer on tu zapravo upotrebljava *terminus technicus* antičkih gramatičara koji akut i gravis objašnjavaju pomoću pojmova ἐπίτασις i ἄνεσις (povisivanje i spuštanje glasa).

Ako se akut nazivao dominantnim tonom i tumačio kao povišenje glasa, onda je jasno da se ne može održati teza da se slogovi u starogrčkom nisu razlikovali po dinamici. Doduše, to ne znači da je dinamička razlika morala biti tako izražena kao što je to npr. u engleskom, ali je svakako postojala kako je to slučaj u svakom indoeuropskom jeziku. Grci nisu posebno isticali jačinu, jer su vidjeli da ona naprosto prirodno slijedi ton i kvantitetu: povišeni glas je prirodno jači od spuštenog ili nepovišenog, a isto tako je i dugi slog prirodno jači od krat-

kog, naime, povišenje i produženje su dva načina isticanja glasa što se na svoj način odražava i na naglasnu dinamiku. Stoga nije čudno da oni nisu ubrajali dinamiku u prozodijska obilježja – dinamika je, budući da uvijek prirodno slijedi ostala prozodijska obilježja, ton i kvantitetu, zapravo njihovo popratno obilježje. Stoga je tonska i metrička analiza prozodije bila sasvim dovoljna.

Drugim riječima oni su u prozodiji razlikovali dvije dimenzije: kvantitativnu koja stoji na vodoravnoj osi, i tonsku, koja stoji na okomitoj osi. Na vodoravnoj im je osnovna jedinica bila doba pomoću koje su razlikovali duge i kratke slogove, a na okomitoj ton koji je, kao što smo do sada vidjeli, mogao biti povišen (akut) ili nepovišen (gravis).

Takvu ćemo analizu prikazati na notnom crtovlju služeći se samo s prve dvije linije budući da nam trebaju samo dvije tonske visine: akut i gravis. Bude li se pokazala potreba za nekim srednjim tonom između akuta i gravisa imamo između njih još jedno mjesto u praznini. Dakle, na drugu ćemo crtu stavljati povišeni ton ili akut, na prvu nepovišeni ili gravis. Uzet ćemo ove riječi: *palac*, *doktor*, *kamate*, *republika*, *arhitekt* kojima ćemo pridruživati prozodijske ekvivalente iz starogrčkog: Πάρος (ime otoka), δέκτωρ (preuzimatelj), κάματος (napor, umor), λεπτόγραφος (sitnopis), ἀρχιτέκτων (graditelj, arhitekt).

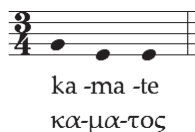
Dvosložne riječi poput *palac*, koje po naglasku odgovaraju starogrčkim riječima kao što su κόσμος, χάος, λόγος, Πάρος itd., već smo analizirali i ustanovili da na prvoj dobi imaju akut, a na drugoj gravis. Dakle, to ćemo notalno prikazati ovako:

U riječi *doktor* imamo također na prvom slogu akut, a na drugom gravis, ali drugi je slog dug, što znači da ima dvije povezane dobe od kojih svaka ima gravis:

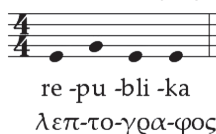

U riječi *kamate* sva tri sloga su kratka, a akut je na prvom slogu, dakle:

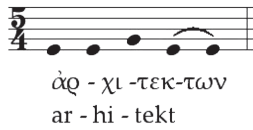

Primijetimo da dvosložna riječ *doktor* i trosložna *kamate* imaju isti broj doba, što znači da jednako traju.

U četverosložnoj riječi *republika* nemamo dugih slogova, ali akut nije na prvom nego na drugom slogu, dok ostali imaju gravis; dakle, pišemo:

Starogrčka riječ ἀρχιτέκτων ima akut na predzadnjem kratkom slogu, a zadnji je dug. Kod nas se riječ *arhitekt* izgovara na dva načina, jedan koji odgovara štokavskom naglasnom sustavu, a drugi koji čuva izvorni starogrčki naglasak i u skladu je s naglasnim sustavima drugih naših narječja. Sada biramo ovaj drugi:

Do sada smo ustanovili dvije prozodije na tonsko-dinamičkoj osi, akut i gravis, i vidjeli smo da se one razlikuju ne samo po tonu nego i po funkciji: gravis se javlja na svim dobama slogova, a akut samo na jednoj. Grci bi to ovako rekli: prozodija gravis je συλλαβικός (slogovna), a prozodija akut κύριος (dominantna ili vladajuća), i kao što u kraljevstvu ne mogu biti dva vladara, tako ni u riječi ne mogu biti dva κύριος-a, a to znači da se akut u riječi može pojaviti samo na jednoj dobi.

Ako se akut može pojaviti samo na jednoj dobi, onda će u dugim slogovima akut stajati na jednoj od dvije dobe, a ako su akut i gravis jedina dva tona koja postoje, onda na preostaloj dobi može stajati samo gravis. Razmotrimo najprije slučaj u kojem je akut na prvoj, a gravis na drugoj dobi sloga.

Osluhnemo li riječi kao što su *noć*, *dan*, *mir*, *majka*, *sunce* itd., razlikujući u dugim slogovima dvije dobe, primijetit ćemo da prva doba ima viši ton od druge i da razlika u tonskoj visini odgovara upravo onoj razlici koju smo zatekli kod riječi koje se sastoje od akuta i gravisa. Izgovorimo li najprije *kolo*, pa *nos* moći ćemo čuti da tonski interval koji postoji između *ko-* i *lo-* u *kolo* odgovara intervalu koji postoji između prvog i drugog dijela sloga u riječi *nos*. Prema tome, prva doba u riječi *nos* ima akut, a druga gravis. Odnosno, *nô*s = *nó*ds, a to odgovara naglasku onih starogrčkih riječi koje imaju *cirkumfleks*, kao što su φῶς (svjetlo), ἦν (bijaše), νοῦς (um), μήλον (jabuka, voće), γελασῖνος (smijač) itd. Riječi s cirkumfleksom ćemo notalno ovako prikazati:

Da su Grci doista tako analizirali taj naglasak vidi se iz toga što je jedan od starogrčkih naziva za cirkumfleks bio ὀξυβαρύς (akut-gravis) i što se njegov znak u početku sastojao od združenog znaka za akut i gravis: ´ + ` = ^̂. To je cirkumfleks u svom izvornom obliku. Poslije se u pismu taj znak zaoblio ^̂ što nam se čini i prikladnijim, jer je ipak prijelaz iz akuta u gravis postupan, a ne skokovit. I danas neki grčki fontovi imaju takav znak za cirkumfleks, no češće je u upotrebi tilda ~ što je oblik koji je cirkumfleks zadobio u srednjem vijeku u Bizantu. Na starogrčkom se cirkumfleks najčešće nazivao περισπωμένη, što znači *zavinuti* ili *prelomljeni* – očito riječ koja opisuje njegov izvorni grafički znak.

Cirkumfleks je dakle složena prozodija koja se sastoji od akuta i gravisa, jednostavnih prozodija. Zato cirkumfleks može doći samo na dugim slogovima, a akut i gravis i na dugim i na kratkim. Doduše, mogli bismo reći da je gravis na dugom slogu također složena prozodija, jer se sastoji od dva gravisa, ali pod složenim se ovdje misli na spoj dva različita elementa, a ne na spoj istih elemenata.

No postavlja se pitanje što imamo u slučaju kad se akut nalazi na dugom slogu. Ako je akut jednostavna prozodija onda bismo, kao i u slučaju gravisa, mogli očekivati spoj dvaju akuta na jednom slogu. Međutim, rekli smo da je akut κύριος τόνος, a takav se element može samo jednom pojaviti u riječi. Mogli bismo možda obrazlagati da se dva združena akuta računaju kao jedan, ali time bismo starogrčkom jeziku pripisali nešto što je moguće samo u dinamičkom naglasnom sustavu i što bi narušilo mornu strukturu naglasaka, a kod tonskih je jezika bitna upravo ta morna potka koja je nositelj naglasaka. Akut se dakle može ostvariti samo na jednoj mori. Ostaje nam ipak mogućnost da dugi akut nije jednostavna prozodija, nego da se sastoji od gravisa i akuta. Kao što za cirkumfleks vrijedi formula $\tilde{\omega} = \acute{\omega} + \grave{\omega}$ tako bi i za dugi akut vrijedila formula: $\acute{\omega} = \grave{\omega} + \acute{\omega}$. Međutim tada bi se dugi akut morao označavati $\acute{\acute{\omega}}$ i barem gdjekad nazivati βαρυσξύς (gravis-akut), što nije bio slučaj.

Vidimo da nam se na prvu dobu akuta ne uklapa ni akut ni gravis, dok je na drugoj dobi morao biti akut, inače se ne bi nazivao akutom. Što je, međutim, bilo na prvoj dobi? Očito nešto što nije ni akut ni gravis, nego neki srednji ton. Pojam *srednjeg tona* (μέσος) doista se sreće i kod antičkih autora i kod bizantskih komentatora, no nema suglasnosti oko toga na što se točno odnosio. William Allen, koji smatra da se odnosio na razne pojave u kojima dolazi do neke intonacije između najvišeg i najnižeg tona, na kraju kaže: »No budući da sami antički pisci vjerojatno koriste termin u različitom smislu, beskorisno je dalje spekulirati o njegovu značenju« (Allen 1973: 254; prev. S. S.). Postojećim tumačenjima mi dodajemo i ovo po kojem se odnosio na prvu dobu akuta na dugom slogu, ne dovodeći time u pitanje da se taj pojam možda odnosio i na druge pojave. Dapače, čini nam se uvjerljivim da se odnosio i na cirkumfleks u cjelini, kako to jedan bizantski komentator smatra. Ali rasprava o tome previše bi nas udaljila od našeg zacrtanog pravca.

Bez obzira na to kako se sve pojam srednjeg tona koristio, malo je mjesta sumnji da je prva doba dugog akuta imala neku srednju tonsku vrijednost, što bi značilo da je dugi akut imao blago uzlaznu intonaciju koja se uhu doima kao usporeni ili postupni akut kakav imamo na kratkom slogu. Taj je srednji ton lako mogao nastati od izvorne kombinacije gravis+akut kod koje se gravis, kao pasivni dio sloga, jednostavno prepušta privlačnoj snazi akuta na drugoj dobi. Tako se i prvi ton dugog akuta može izvesti iz gravisa koji se poništava kako bi bio stavljen u funkciju ostvarenja akuta na dugom slogu. Drugim riječima, na razini sustava postoje samo dvije tonske prozodije: akut i gravis. No kad gravis zauzima položaj prve dobe u dugom akutu on tada – da se poslužimo glazbenom terminologijom – alterira i postaje »povišeni gravis«.

Sada se postavlja pitanje što u hrvatskom jeziku odgovara dugom akutu. Odgovara mu prije svega naš dijalektalni naglasak koji se obično naziva »čakavski akut« ili »posavski akut«, kako je to opisao Stjepan Ivšić (1970: 160). To je naglasak koji ima upravo takav oblik kakav smo opisali u starogrčkom: na prvoj dobi sloga je srednji ton, a na drugoj visoki. Takav raspored elemenata rezultira intonacijom koja blago raste na prvoj polovici sloga, da bi na drugoj polovici intenzivnije skočila i naglo se povukla kako bi omogućila skok na niski ton u narednom slogu ako ga ima. Tako se jednosložne duge riječi u čakavskom mogu razlikovati na osnovi toga imaju li cirkumfleks ili dugi akut, kao npr. krāj »krāj« – krāj »krājlj«. A ista je razlika moguća i u starogrčkom:

φῶς (svjetlo) – φῶς (čovjek)

ῥῆν (bijaše) – ῥῆν (eno...)

Da bismo našli hrvatske paralele za dugi akut moramo posegnuti za čakavskim riječima koje uzimamo iz Jurišićeva *Rječnika govora otoka Vrgade* (prema Lisac 2009: 168):

			
puut	gruu - baa	je - daan	de - vee - too
πουτ	γρου - στης	γυ - νη	τεχ - νη - τωο

Starogrčki se prozodijski inventar dakle sastoji od kratkog i dugog gravisa, kratkog i dugog akuta te cirkumfleksa. Kratki i dugi gravis odgovaraju našim nenaglašenim slogovima (kratkim i dugim), kratki akut našem kratkosilaznom, cirkumfleks našem dugosilaznom, a dugi akut, kao što smo rekli, ponajprije čakavskom ili posavskom akutu. Kažemo »ponajprije« jer nije sasvim točno da dugog akuta nema među štokavskim naglascima. Da bismo to razjasnili moramo nastaviti s analizom naše prozodije po starogrčkim načelima.

4. Novoštokavski naglasci u svjetlu starogrčke prozodijske analize

Ostali su nam naši uzlazni naglasci koje imamo i na dugim i na kratkim slogovima. Uzimamo opet najprije one na kratkim, dakle u riječima kao što su: *kosa, koliba, sloboda, junakinja* itd.

Uzmimo najprije riječ *junakinja* i osluhnimo na kojem je slogu akut, a na kojem gravis. Očito je da na prvom slogu imamo gravis, a na drugom akut i budući da se akut već pojavio, prema starogrčkim pravilima dalje bi morali biti samo gravisi. Međutim čujemo da nije baš tako: samo je još četvrti slog gravis, a treći očito ima istu tonsku visinu kao drugi na kojem je akut. Dakle, imamo dva akuta u jednoj riječi, i to uzastopce, što je u starogrčkom nezamislivo. Istu stvar imamo i u drugim riječima: *sloboda* se sastoji od gravisa i dva akuta zaredom, u riječi *koliba* prvo imamo dva akuta pa onda gravis, dok u riječi *kosa* na prvom slogu jasno čujemo akut, međutim, drugi bismo se teško usudili nazvati akutom jer očito među njima postoji neka bitna razlika. Doduše, i u prethodnim slučajevima gdje se pojavljuju dva akuta uzastopce mogli smo osjetiti neku razliku, ali ona nije bila toliko izražena kao u ovom slučaju: u dvosložnim se riječima bolje osjeti razlika između prvog i drugog akuta. Osluhimo npr. riječi *voda, žena, kava* itd.

Očito je da pojam akuta u starogrčkom smislu pristaje samo prvom akutu, a da ovaj drugi predstavlja nešto čega u starogrčkom jeziku nema i što, stoga, ne bismo smjeli nazivati akutom. Da je taj element doista stran starogrčkom jeziku vidi se iz toga što se razlika između njega i pravog akuta ne sastoji toliko u tonskoj visini koliko u jačini: drugi je slog nešto slabiji od prvog. I to je nešto što se bolje čuje na dvosložnim nego na trosložnim riječima u kojima je razlika u dinamici manja. Razlog tome je što je završavanje jedne naglasne cjeline uvijek popraćeno spuštanjem tona. Zato i u riječi *sloboda* bolje čujemo tu razliku nego u *koliba* i *junakinja*.

Slijedeći starogrčka načela prozodijske analize suočili smo se s jednom pojavom u našoj prozodiji koja nema paralele u starogrčkom. Vidimo da u hrvatskom dolazi do razdvajanja tonske i dinamičke dimenzije – ton nakon akuta može ostati na istoj visini, ali će biti slabiji. Doduše on nije toliko slab kao kod gravisa, ali je ipak slabiji negoli akut koji mu prethodi, osobito kod dvosložnih riječi. To znači da ovdje sada imamo neku pojavu srednje jačine ana-

lognu pojavi srednjeg tona u dugom akutu – kada se akut udvaja onda se na drugom slogu izgovara srednjom jačinom.

Takvu prozodijsku pojavu francuski slavist Paul Garde (1993: 45) naziva *naglasnom jekom*, što nam se čini vrlo prikladnim nazivom. On najprije dobro dočarava tu neobičnu zvučnu sliku koju ovdje imamo: kao što kad sred planine uzviknemo i odmah potom odjekne ton iste visine, ali slabije jačine, tako se i ovdje najprije čuje pravi akut i odmah potom glas iste visine, ali nešto slabije jačine. Naglasna jeka je, dakle, jeka akuta i može se pojaviti samo nakon akuta. Stoga to nije samostalna prozodija nego prateći prozodijski element akuta koji onda možemo nazvati *ječnim akutom*. Ječni se akut od običnog (bezječnog) akuta razlikuje samo po tome što ima jeku i što prema tome za svoje ostvarenje traži dva sloga. Ječni je akut prema tome disilabički ili dvoslogovni naglasak dok su bezječni akut i cirkumfleks *monosilabički naglasci*. Starogrčki i hrvatski se, dakle, razlikuju po tome što prvi ima samo monosilabičke naglaske, a drugi i disilabičke.

Pojam jeke nam se tu, međutim, čini vrlo prikladnim ne samo zbog svoje slikovitosti nego još više zato što taj pojam također funkcionira i na dijakronijskom planu. Naime, kao što se naglasna jeka na sinkronijskom planu može tumačiti kao jeka naglasna na prethodnom slogu, tako se i na dijakronijskom planu može tumačiti kao jeka starog naglasna. Nije čudno što takvo nešto ne postoji u starogrčkom: ječni se akut pojavio samo na štokavskom području negdje u 15. stoljeću kad je došlo do velikog povlačenja naglaske za jednu dobu prema početku riječi pri čemu je na starom mjestu naglasna ostala njegova jeka u vidu oslabljenog visokog tona.⁸ Dakle, ječni je akut novi štokavski ili novoštokavski naglasak, za razliku od cirkumfleksa i bezječnog akuta koji su preostali iz staroštokavskog.

Naglasna se jeka pojavljuje i iza dugog akuta, dok iza cirkumfleksa ne može doći jer cirkumfleks završava gravisom, a naglasna jeka, kao što smo rekli, može biti samo popratni element akuta. Stoga postoji i *dugi ječni akut* na isti način kao i kratki koji, naravno, odgovara dugouzlaznom naglasku. Međutim, jeka je ograničena u kvantiteti – može trajati samo jednu dobu, što znači da će dugi zanaglasni slog ječnog akuta imati silaznu intonaciju, jer će na prvoj dobi imati naglasnu jeku (visoki ton) a na drugoj gravis (niski ton).

Označimo li jeku točkom iznad vokala, kratkouzlazne riječi će se, koristeći starogrčke oznake, moći ovako označavati: *kósà, kòli bà, slòbòdà, jùnákì njà, pòznánì k* itd., a dugouzlazne: *rúkà, kòlònà, bòròvni cà, sélā* (gen. mn.) itd. (Gravis je redundantan, ali ga ovdje bilježimo radi usporedbe s starogrčkim.)

Na dugom ječnom slogu (v. *pòznánìk* i *sélā*) u stvarnosti postoji i gravis na drugoj dobi, što se u ovom sustavu označavanja ne vidi. Notalno se, međutim, mogu prikazati svi relevantni prozodijski detalji po istom principu kako smo to radili s riječima koje prozodijski korespondiraju sa starogrčkim. Jedina je razlika što nam sada još trebaju i oznake za dinamiku. Stoga ćemo se poslužiti glazbenim oznakama za akut koristeći oznaku *f* (*forte*), a za jeku oznaku *mf* (*mezzoforte*), jer smo rekli da jeka ima srednju jačinu.

Kratki ječni akut (kratkouzlazni):

Dugi ječni akut (dugouzlazni):

Kao što vidimo, sve je potpuno isto kao i u starogrčkom, samo što se akuti pojavljuju s jednim pratećim elementom koji smo nazvali jekom. Stoga se kao jedina razlika u dijakritičkim znakovima pojavljuje točka nad ječnim slogom. Ti se dijakritički znaci u starogrčkom sustavu nazivaju prozodije – svaki znak dakle predstavlja jednu prozodiju od koje se sastoji prozodija riječi kao cjeline – i kao što vidimo: *hrvatski prozodijski inventar obuhvaća sve starogrčke prozodijske elemente*. Mi sada ne ulazimo u pitanje njihove distribucije – o tome namjeravamo govoriti drugom prilikom. Za sada recimo samo to da se zakoni njihove distribucije razlikuju između hrvatskog standardnog jezika i starogrčkog, međutim, naglasni sustav čakavskog jezika – a o tom je iz svoje perspektive pisao već Garde (1993) – pokazuje se kao sustav koji u sebi obuhvaća i starogrčki, što znači da onaj tko želi rekonstruirati starogrčki klasični izgovor najbolji temelj za to može naći u čakavskom naglasnom sustavu.⁹

Zaključak

Naš je cilj bio ustanoviti sličnosti i razlike između hrvatskih i starogrčkih naglasaka u nadi da ćemo se na osnovu prvog moći približiti vjernijem izgovoru – a to znači i slušanju i doživljavanju – drugog. Pokazali smo da hrvatski i starogrčki jezik imaju isti prozodijski inventar i da jedini novi prozodijski element predstavlja naglasna jeka koja postoji u novoštokavskom prozodijskom inventaru kao prateći element akuta. Drugim riječima, hrvatski se od starogrčkog razlikuje po tome što osim običnog akuta ima i ječni akut koji može stajati i na dugim i na kratkim slogovima za razliku od običnog koji u našem standardnom naglasnom sustavu može stajati samo na kratkim slogovima. Također smo vidjeli da onaj koji stoji na dugim pripada našem dijalektalnom naglasku i napomenuli smo da čakavski naglasni sustav u sebi sadrži starogrčki. Time smo ukazali i na onaj traženi živi jezik koji nam može biti od najveće pomoći u rekonstrukciji starogrčke prozodije, a s obzirom na to da su izvorni čakavski govori danas u izumiranju, jasno je koliko je hitno i važno poduzeti sve što se može da se sačuvaju. Detaljna usporedba čakavskog i starogrčkog naglasnog sustava nam tek predstoji.

U odnosu na naš standardni naglasni sustav najvažnija razlika sastoji se u tome što u hrvatskom postoje dvoslogovni naglasci kojih u starogrčkom nema. Međutim, prvi slog dugog ječnog akuta (tradicionalnog dugouzlaznog) strukturalno odgovara grčkom dugom akutu (koji pak sasvim odgovara čakavskom akutu). Razlika koja bi među njima mogla postojati može biti samo alotonske naravi jer je prirodno da, kao što fonemi u drugačijem okruženju imaju alofone, i naglasci u drugačijem okruženju imaju alotone. A kakva je ta razlika možemo ustanoviti uspoređujući čakavski ili posavski akut s prvim

8

O povlačenju naglasaka vidi Kapović (2008b: 28–30) i Moguš (2010: 123–126).

sastav: akut i cirkumfleks uz prednaglasnu, naglasnu i zananaglasnu dužinu.

9

Jasno, ne u svim čakavskim govorima nego u onima koji su očuvali svoj izvorni prozodijski

slogom naših dugouzlaznih naglasaka. Naime, cirkumfleks, kratki i dugi akut (uz kratki i dugi gravis), koji čine inventar čakavskog i starogrčkog naglasnog sustava, najvjerojatnije predstavljaju drevne indoeuropske naglaske koji su bili očuvani i u praslavenskom. Ječni akut predstavlja novu disilabičku prozodiju koja je karakteristična za štokavski jezik kako se to može vidjeti iz tablice u kojoj sažimamo rezultate naše komparativne analize:¹⁰

	starogrčki/čakavski	novoštokavski (nastali u 15. st.)
	monosilabički	disilabički
kratki	akut	ječni akut
dugi	<i>akut</i>	ječni akut
dugi	cirkumfleks	

Najveća razlika između hrvatske i starogrčke prozodije, međutim, nije u samoj jezičnoj zbilji, nego u različitoj prozodijskoj analizi te zbilje. Čini nam se da je starogrčka prozodijska analiza uspjela dobro zahvatiti bit te prozodije, a to ne bismo mogli reći i za naš tradicionalni pristup. U njemu najprije nije jasno razlučena kvantitativna i tonsko-dinamička dimenzija prozodije, što je dovelo do određivanja intonacije kao glavnog prozodijskog elementa. Hrvatski naglasni sustav, međutim, nije intonacijski – u uvodu smo rekli da bi taj naziv bio prikladan za jezike poput kineskog – već isti onaj koji smo vidjeli na djelu u starogrčkom (dakle, tonski), gdje je intonacija samo posljedica različitih kombinacija tonova na dobama; ona uostalom uopće ne postoji na kratkim slogovima nego je samo donekle uvjetovana različitim okruženjem.¹¹ Osim toga, zanemarila se prozodija nenaglašenih slogova u kojoj je bio ključ za razumijevanje ječnih naglasaka. Također se nepotrebno koristi veliki broj dijakritičkih znakova pri čemu znak za kratkouzlazni potpuno narušava logičnost sustava (a sustav bi bio logičan da se za kratkouzlazni izabrao znak " koji je stajao na raspolaganju). Takav pristup rezultirao je sustavom koji je, osim što je neprimjeren našem jeziku (a dijelom i pogrešan), vrlo težak za učenje i usvajanje što je imalo svoje posljedice i za našu opću prozodijsku pismenost.

Literatura

- Allen, William Sidney. 1968. *Vox Graeca: A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, William Sidney. 1973. *Accent and Rhythm. Prosodic Features of Latin and Greek: A Study in Theory and Reconstruction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aristotel. 1983. *O pjesničkom umijeću*. Zagreb: August Cesarec.
- Derrida, Jacques. 1976. *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Devine, Andrew M., Stephens, Laurence D. 1994. *The Prosody of Greek Speech*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Dionizije Tračanin. 1995. *Gramatičko umijeće*. Zagreb: Latina et Graeca.
- Garde, Paul. 1993. *Naglasak*. Zagreb: Školska knjiga.
- Heidegger, Martin. 1996. »Jezik«. U: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Zagreb: Naprijed.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jelaska, Zrinka. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ježić, Mislav. 1987. *Rgvedski himni*. Zagreb: Globus.

- Kapović, Mate. 2008a. *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapović, Mate. 2008b. »Razvoj hrvatske akcentuacije«. *Filologija* 51, str. 1–39.
- Kravar, Miroslav. 1974/75. »O grafici književnog akcenta«. *Jezik* 22, br. 2, str. 39–51.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing.
- Mandić, David. 2007. »Naglasak«. *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja* 19, br. 1, str. 77–94.
- Martinet, Andre. 1982. *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Moguš, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Platon. 1966. *Država*. Beograd: Kultura.
- Platon. 1976. *Kratil*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
- Platon. 1979. *Fileb / Teetet*. Zagreb: Naprijed.
- Platon. 1997. *Fedar*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- Pletikos, Elenmari. 2008. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi. Prozodija riječi u suvremenom općem naddijalektalnom govoru*. Doktorska disertacija. Zagreb.
- Starčević, Šime. 2002. *Nova ricsoslovnica iliriska*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Škarić, Ivo. 1991. »Fonetika hrvatskoga književnog jezika«. U: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Ur. Stjepan Babić i dr. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Globus, str. 61–378.

Slobodan Stamatović

Towards the Ancient Roots of Prosody

A Contribution to the Reconstruction of Ancient Greek Pronunciation

Abstract

The starting assumption of this paper is that language lives only in speech and that the experience of understanding is based on listening. However, in the case of ancient Greek a problem appears since we do not have a faithful image of the acoustic dimensions of the language, particularly its prosody. That is why we undertook the reconstruction of the prosodic structure of the classical Greek accents instantiating them with the Croatian accentual equivalents (including also those that belong to the Croatian dialects). The accents are presented by musical notation which is appropriate both for the Croatian and for the ancient Greek accentual system, and a new description of Neoshtokavian accents is given. At the same time the reconstruction of the Greek prosodic analysis is presented and compared with Croatian traditional prosody. It is shown that there are much greater differences in the very approach to prosody than in the prosody itself. The conclusion is that the Croatian traditional (scholarly) prosody is not quite pertinent to Croatian language and that it can be much better described by the principles reconstructed on the example of the ancient Greek language.

Key words

listening, prosody, pitch-accent languages, ancient Greek accents, Croatian accents, acute, grave, circumflex, accentual echo, prosodic analysis

10

U tablici smo naš dijalektalni naglasak označili *kosim* slovima, a naše standardne naglaske **masnim**.

11

Da nikakve razlike u intonaciji između kratkosilaznog i kratkouzlaznog nema potvrdilo je i istraživanje Pletikos (2008).